

DLA doktori értekezés tézisei

Kerényi Mariann

A zongora szerepe Johannes Brahms *49 Deutsche
Volkslieder* című művében

Témavezető: Szabó Ferenc János PhD

Liszt Ferenc Zeneművészeti Egyetem

28. számú művészet- és művelődéstörténeti tudományok besorolású doktori iskola

Budapest

2019

I. Kutatási előzmények

Doktori értekezésem témáját a dalirodalomhoz fűződő lelkesedésem alapján választottam. A dal miniatűr műfaja a zeneszerzők legfelsőbb érzelmeinek lenyomatát hordozza. Énekes-zongorakísérőként olyan zeneszerzőt kerestem, akinek dalaiban a hangsúly a zongoraszólamra helyeződik. Választásom Johannes Brahms *49 Deutsche Volkslieder* című gyűjteményére esett, amely lehetőséget ad a zongoraszólam irányából megvizsgálni a zeneszerző népdalokhoz fűződő bensőséges viszonyát. A gyűjtemény dalait ritkán tűzik műsorra előadóművészek, Brahms műdalaihoz képest kevesebb figyelem irányul ezekre a népdalfeldolgozásokra. A témát elsősorban előadóművészi szempontok alapján közelítettem meg.

A *49 Deutsche Volkslieder* dalait a zongoraszólam alapján tanulmányozom. A gyűjteményről nem született eddig még összefüggő, minden dalra kiterjedő részletes elemző munka, amely a zongora szólamát helyezné a középpontba.

Disszertációm megírásához Max Friedlaender *Brahms's Lieder* című könyvének *Deutsche Volkslieder mit Klavierbegleitung* fejezetére támaszkodtam. Friedlaender a gyűjtemény dalait Simrock 1894-es kiadású kottája alapján tárgyalja. Elemzéseimben magam is ebből a kottakiadásból dolgoztam. Natasha Loges: *How to make a 'Volkslied'* című részletes tanulmánya Brahms és a *Volkslied* viszonyát vizsgálja, Brahms népdalról kialakított elképzelését tárja föl, melyre Johann Gottfried Herder gondolatai voltak nagy hatással.

Brahms népdalgyűjteményeinek forrásait az 1984-ben megjelent tematikus-életrajzi műjegyzék (Margit L. McCorkle: *Johannes Brahms. Thematisch-bibliographisches Werkverzeichnis*) alapján vizsgáltam. Dolgozatom többi szakaszában az elemzett repertoárt George S. Bozarth,

Walter Frisch, Virginia Hancock, Peter Clive, Karl Geiringer, Graham Johnson, John MacAuslan, Eric Sams, Matthias Schmidt, Walter Wiora idevonatkozó írásainak és tanulmányainak kontextusában helyeztem el. Az összehasonlító elemzésekhez mind a műdalok mind pedig a *28 Deutsche Volkslieder* tekintetében a Breitkopf & Härtel 1926-os kiadású kottáját használtam.

Disszertációm célja, hogy az eddig született tanulmányokból egy összefoglaló írás szülessen, főként előadóművészi szempontokat figyelembe véve. Az eddig született tanulmányokra építve, de az egész repertoárt mélységében elemezve új megfigyeléseket teszek szöveg és zene Brahmsra jellemző viszonyáról, Brahms dallamfeldolgozási módszereiről, a strófikus dalok interpretációs problémáiról.

II. Források

A dalok elemzésekor mind a szöveg, mind pedig a dallam tekintetében irányadó volt számomra August Kretschmer és Anton Wilhelm von Zuccalmaglio által szerkesztett 1840-es *Deutsche Volkslieder mit ihrem Original-Weisen* (Német népdalok eredeti dallammal) gyűjtemény, amely a *49 Deutsche Volkslieder* legtöbb feldolgozásának forrásaként tekinthető. Brahms *Es steht ein 'Lind* kezdetű WoO33 Nr. 41-es dalát Wilhelm Tappert népdalfeldolgozásával hasonlítottam össze, mely Tappert 1870-es években kiadott *Deutsche Lieder aus dem 15., 16. und 17. Jahrhundert für eine Singstimme mit Begleitung des Pianoforte frei bearbeitet* gyűjteményében szerepel (Nr. 24). A szöveg tekintetében az előbb említett köteteken kívül Johann Gottfried Herder *Volkslieder Nebst untermischten andern Stücken*, illetve Johann Wilhelm Wolf *Deutsche Märchen und Sagen* című gyűjteményét használtam.

A 49 *Deutsche Volkslieder* (1894) népdalkötet előzményének tekinthető a 28 *Deutsche Volkslieder* WoO32 (1857) című gyűjtemény. A két kötet összehasonlításához a Max Friedlaender által *Brahms: Neue Volkslieder. 32 Bearbeitungen nach der Handschrift aus dem Besitz Clara Schumanns* című gyűjteményéhez írt előszóra támaszkodtam.

Dolgozatom elkészítéséhez fontos forrásul szolgáltak Brahms levelei, valamint Ludwig Erk – Franz Magnus Böhme *Deutscher Liederhort* (1893) című antológiájának előszava.

III. Módszer

Értekezésemet hat nagyobb részre osztottam. Az első szakaszban Brahms és a népdal viszonyát, valamint népdalköteteinek forrásait tárgyalom. Ebben a fejezetben Brahms népdalokról való összetett gondolkodását, az uralkodó nézettel ellentétes álláspontját, a népzene fogalmáról alkotott elképzelését mutatom be, illetve hogyan helyezkedik szembe Brahms népdalról alkotott nézete a korabeli tudomány meggyőződésével. Kitérek Brahms – a válogatásban szerepet játszó – esztétikai stílusának azon jellegzetességére, miszerint az autentikussággal szemben a számára zenei minőséget jelentő dallamokat részesítette előnyben. Brahms számára a népdal idealisztikus költői kép volt, mely egy valóságtól elrugaszkodott ideát testesített meg. Ebben a tekintetben Herder követőjének mondható. Támadta Erk és Böhme gyűjteményét (*Deutscher Liederhort*), akik válogatás nélkül mindent összegyűjtöttek, amit a nép énekelt. A szerző, forrásai tekintetében Kretschmer-Zuccalmaglio *Deutsche Volkslieder mit ihren Original-Weisen* (1838-1840) című antológiáját részesítette előnyben. Brahms további népdalköteteit és azok forrásait is ebben a részben tárgyalom.

Dolgozatom második szakaszának középpontjában a népdalfeldolgozások zongoraszólama áll. A strófánként állandó, illetve strófánként változó zongoraszólamokat a zenei illusztráció jellege alapján további csoportokra osztottam. E rendszerezés által lehetőség nyílik a kétféle kísérettípus összehasonlítására, a szöveg kontextusába helyezve, láthatóvá válik, milyen szempontok inspirálták a szerzőt a megfelelő kísérettípus kiválasztására. A strófánként változó zenei anyaggal rendelkező daloknál is több alcsoportba rendeztem a műveket, melyeknek struktúráját a szöveg jellege határozza meg. Külön tárgyalom a zongoraszólam énekhang nélküli részét, az előjáték, utójáték és közjáték szerepét.

Értekezésem harmadik részében Brahms hangnemválasztásaira fókuszáltam. A hangnemek forrásainak megjelölése mellett ebben a szakaszban emelem ki az egyes népdalfeldolgozások érdekesebb hangnemi jelenségeit, a dalok tartalmi-hangnemi összefüggéseit. A köteten belüli hangnemi koncepció vizsgálata felveti a ciklikus gondolkodás kérdését, amelyre szintén ebben a fejezetben keresem a választ.

A *49 Deutsche Volkslieder* népdalkötet és a *28 Deutsche Volkslieder* WoO32 gyűjtemény nagyjából negyven év különbséggel keletkeztek, így lehetőséget nyújtanak az ifjú zeneszerző és a már korából adódóan érett gondolkodású Brahms komponálási módjának megfigyelésére, összehasonlítására. A negyedik részben a *49 Deutsche Volkslieder* (1894) népdalkötet és a *28 Deutsche Volkslieder* WoO32 (1857) gyűjtemény egyező dalainak zongoraszólamait hasonlítom össze. A *28 Deutsche Volkslieder* tükrében más megvilágításba helyeződik a később keletkezett gyűjtemény.

Néhány dallamot Brahms többször is feldolgozott, egyes népdalszövegeket más dallammal, illetve zongoraszólammal látott el. Az

ötödik szakaszban az azonos szövegre íródott műdalokat hasonlítom össze a *49 Deutsche Volkslieder* gyűjtemény dalaival.

Dolgozatom rövid záró szakaszában a dalok előadásához fűződő gondolataimat osztom meg a gyűjtemény első 42 dalának előadóművészi elemzésének tükrében. A fontosabb zenei jelenségeket kottapéldával szemléltetem, táblázatokkal ábrázolom a hangnemek, hangnemi változások, a dalok hangulatára utaló előadásjelzések megjelenítését.

IV. Eredmények

A népdalfeldolgozások zongoraszólamát olyan szempontok alapján vizsgálom, amelyek által bebizonyítható, hogy a zongora a dalok zenei illusztrációján túl Brahms gondolatainak, titkolt érzelmeinek, rejtett üzeneteinek közvetítője: a szerző néhol szinte második jelentésréteget ad zongoraszólama által a dalokhoz. A szöveg tartalmát a párbeszédés népdalokon, balladai hangvételi történeteken, a szereplők lelkiállapot-változásán keresztül követhetjük nyomon, amelyeket a zongora zenei anyaga ábrázol. Az elemzéseken keresztül sokat megtudhatunk Brahms lenyűgöző kreativitásáról, ötletgazdagságáról, karakterizáló képességeiről. Brahms számára egyszerűen, szabadon átjárható volt a népdalfeldolgozás és a műdal műfaja, amit az azonos népi szövegre komponált, opus számmal ellátott dalok is bizonyítanak.

Az elemzések során kiderült számomra, Brahms milyen gondosan, aprólékosan bánt a zongoraszólammal, melyek a szerző népdalokhoz való különleges, személyes kötődését bizonyítják. A népdalok egyszerű szerkezetét a zongoraszólam által teszi élővé, izgalmassá. A különböző, akár ellentétes karakterű strófák azonos zongoraszólama rengeteg kihívást rejt az előadóművészek számára. Brahms azonos strófákhoz többször komponált

olyan zenei anyagot, amely idomulni tud a szinte ellentétes tartalmú szövegekhez. A népdalok hatása a műdalok zenei szövetében is megjelenik, hiszen a műdalok zongoraszólamában is megmutatkoznak a népdalfeldolgozások zongoraszólamára jellemző kíséretvariációk és a népdalszerű szabályos formák.

A kötetekbe rendezés lehetőséget adott Brahms számára, hogy egyes dalokat kiemeljen a gyűjteményen belüli helyzetük hangsúlyozása által. Ezek alapján kijelenthető, hogy a ciklikus gondolkodás szerepet játszott a sorozat összeállításakor. A különböző hangnemű dalok látszólag véletlenszerűen követik egymást. Az elemzéseim során azonban kiderült: amilyen szeretettel és gondossággal komponálta a dalok zongoraszólamát, olyan odafigyeléssel rendezte sorrendbe a tételeket. Az egyes feldolgozások gördülékenyen kapcsolódnak egymáshoz, ami az utójáték formálásának, az utolsó harmónia helyzetének, illetve a hangnemek véleményem szerinti tudatos egymás mellé rendezésének köszönhető.

A korábban keletkezett *28 Deutsche Volkslieder* gyűjtemény és a *49 Deutsche Volkslieder* összehasonlítása során a zongorakíséret változásainak bemutatásával bepillantást nyerhetünk az alkotói folyamatba. Míg a korábbi gyűjtemény dalai házimuzsikálás jellegűek és a zongora inkább kísérő funkcióban szerepel, addig a későbbi *49 Deutsche Volkslieder* kifinomultabb eszközöket sorakoztat föl, a zongoraszólamot a szerző a dallamtól elválva, önálló szólamként kezeli.

Brahms német népdalfeldolgozásainak interpretációja éppolyan változatos, mint a műdaloké, sőt bizonyos esetekben az előadó kreativitásának nagyobb teret nyújtanak. A dolgozatomban megvizsgált összefüggések új nézőpontokat nyújthatnak a *49 Deutsche Volkslieder* dalainak előadásához.

V. Az értekezés tárgyköréhez kapcsolódó tevékenység dokumentációja

2019. március 28. SZTE ZMK Liszt terem

Részletek Johannes Brahms *49 Deutsche Volkslieder* gyűjteményéből Zöldi Nikolett előadásában

2019. április 23. SZTE Rektori Hivatal Díszterem

Részletek Johannes Brahms *49 Deutsche Volkslieder* gyűjteményéből Kovács Éva énekművész előadásában

2018. november 20. Szabadkai Városháza Díszterme

Részletek Johannes Brahms *49 Deutsche Volkslieder* gyűjteményéből Somogyvári Tímea Zita énekművész előadásában